

Јован Р. Бојовић

ПАРТИЗАНСКА БОЛНИЦА У ЖАБЉАКУ 1941.—1942.

Партизански санитет развијао се упоредо са развитком НОБ-а и револуције. Питање збрињавања рањеника и болесника поставило се још у почетку оружане борбе народа Југославије против окупатора и разних квислинга. У „Билтену“ Главног штаба НОП одреда Југославије¹ од 10. VIII 1941. године дато је упутство штабовима и командирима о збрињавању рањеника и болесника: „Штабови и командири морају се побринути за потребан санитетски материјал и особље ради рањених и болесних“.² Онако како су се из герилских група развијали батаљони, одреди и бригаде, развијао се и партизански санитет. Брига о рањеницима и болесницима у току НОБ-а и револуције била је велика и истинска. То се види и из тога што су за рањенике у току НОР-а вођене најкрвавије битке као што су биле оне на Неретви и Сутјесци у току IV и V непријатељске офанзиве. Рањеници и болесници су смањивали маневарску способност партизанских јединица, „а она је једна од битних услова партизанског ратовања.“³ Говорећи о петој непријатељској офанзиви, рекао је врховни командант друг Тито следеће: „Наше су операције биле везане, као на примјер код Фоче, за наше рањенике, којих је било још увијек велик број и због тога се раније није могло избјећи опкољавање, иако је Врховни штаб знао шта непријатељ смјера.“⁴ Онда није ни чудо што су наши рањеници и болесници и у најтежим ситуацијама гледали са повјерењем у своју будућност, знајући да неће бити препуштени сами себи. Брањени су у случају опасности до посљедњег чојвека и посљедњег метка.

Онако како су ницали партизански одреди на појединим мјестима, у почетку везани за терен, ницале су и партизанске

¹ На савјетовању у Столицама 26. септембра Главни штаб НОП војске Југославије добија назив Врховни штаб НОП војске.

² Зборник докумената санитетске службе у народноослободилачком рату југословенских народа (с. с.), Санитетска управа ЈНА, Београд, 1952, к. 1, бр. 1, стр. 9.

³ Др Ђорђе Драгић — Санитетска служба у партизанским условима ратовања, „Војно дело“, Београд, 1959, стр. 22.

⁴ Јосип Броз Тито — Стварање и развој Југословенске армије, стр. 236.

болнице. Чим се на неком мјесту концентрисао већи број рањеника, тамо је почињало и лијечење, па се због тога није могло унапријед предвидјети колико санитетског особља и материјала треба обезбиједити. Тек стварањем ударних батаљона, одвлачењем бораца од својих кућа, гдје су у првој етапи и лијечени када су рањавани, ствара се тип сталних болница и ударају се темељи партизанском санитету, а са тим и народном санитету. Први пут болнице, љекари, болнички и санитетски материјал долазе у село. Не само да се лијече рањеници већ и цјелокупно обољело становништво.

Питање отварања болница за смјештај рањеника и болесника није се постављало као актуелно у срезу шавничком од почетка устанка па до поласка црногорских јединица у Санџак.

На територији среза шавничког од почетка устанка па до поласка црногорских јединица у Санџак била су четири љекара⁵ који су били на страни НОБ-а и револуције, и то: Ирина Кнежевић,⁶ Жарко Микић,⁷ Момир Дамјановић⁸ и Радош Вилотијевић.⁹ Нарочито су активно радили од почетка устанка по општинама Ирина Кнежевић и Жарко Микић. Сви рањеници на овој територији од почетка устанка па до напада на Пљевља лијечени су по кућама. Њих су с времена на вријеме обилазили љекари и указивали им љекарску помоћ. Први партизански санитетски материјал на овој територији био је онај који су доносили комунисти из бивше југословенске војске после њене капитулације. Укупна количина тог материјала није износила више од 50 килограма.¹⁰ Йекари су учествовали у организацији герилских група и више су ангажовани на политичком него на свом стручном раду. Њихово стручно знање коришћено је као средство за лакше прилажење масама и за подизање њиховог ауторитета као пропагандиста борбе против окупатора, а не за организацију санитетске помоћи, било у одредима, било у народу. Тако је било

⁵ Поред поменутих љекара били су и студенти медицине који су активно радили више као политички радници него као љекари, и то: Митар Пилетић, Војо Ђерковић и Момчило Јауковић. Саопштио пуковник ЈНА Бранко Перовић, капетан у пензији Раде Милашиновић и пуковник Милош Ђерковић.

⁶ Данас пуковник ЈНА.

⁷ Данас генерал ЈНА.

⁸ Йекар у пензији.

⁹ Пуковник у пензији.

¹⁰ Још у бившој југословенској војсци упознао се Бранко Перовић са љекаром Марком Анафом који је био напредан и близак Партији. После окупације бивше Југославије, знајући да Нијемци уништавају Јевреје, на позив Перовића дошао је са њим у Црну Гору и том приликом су дотјерали са собом 100 килограма санитетског материјала. Овај санитетски материјал предали су Среском комитету у Бијелом Пољу. Касније су претјерали у срез шавнички 50 килограма тог материјала, а на захтјев Среског комитета Партије у Бијелом Пољу враћен им је љекар Марко Анаф, јер нијесу имали љекара. Саопштио пуковник ЈНА Бранко Перовић.

све до напада на Пљевља.¹¹ На примјер, на другој среској партијској конференцији доктор Ирина Кнежевић изабрана је за члана Мјесног комитета партије Шавник. Њен задатак је био да ради по линији АФЖ-а. Тек тада се поставило питање отварања санитетских курсева за жене и женску омладину, али је све то било више као помоћно средство за активизирање женске омладине него као систематски одгој санитетског кадра. Дурмиторски НОП одред тада није имао борбених задатака, јер на територији среза није било окупатора. То је донекле утицало на неразумијевање и несхватање санитетске службе на тој територији. То се види и из тога што је лекар Жарко Микић био именован за команданта ускочког батаљона.¹²

Све до краја октобра 1941. године немамо неких сталних и организованих болница у Црној Гори.¹³ Прије поласка црногорских јединица у Санџак, у Црној Гори су постојале двије партизанске болнице. Једна, привремена, била је у Стијени Пиперској, а друга на Радовчу — болница Зетског одреда у којој је лијечено, поред рањеника, и становништво настрадао од бомбардовања. Управник те болнице био је доктор Саша Божовић.¹⁴

По наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку основана је на Жабљаку 26. новембра 1941. године Среска војна болница,¹⁵ која ће касније прерасти у Централну партизанску болницу. Рачунајући да ће Пљевља бити ослобођена и да ће се у њима организовати главни болнички центар за Црну Гору и Санџак, болница у Жабљаку предвиђана је да буде мања, помоћна болница за прихватање рањеника и помоћ околном становништву. За управника болнице постављена је др Ирина Кнежевић, а за економа Милорад Зарубица.¹⁶ Болница је била смјештена прво у једној вили у Жабљаку. Њен капацитет био је доста мали: једна амбуланта са 20 кревета са вуненим душецима, свиленим јорганима и пернатим јасуцима. Санитетског материјала било је врло мало: 2 пеана, 3 пинцете, 1 скалпела, 1 маказе, 1 сонда, 2 мала шприца са неколико игала, 100 грама јода, нешто хидрогена, неколико таблета сулфамида и неколико комада аспирина. Завојног материјала није било; прављен је од чаршава и навлака

¹¹ Др Ирина Кнежевић, Стенографске биљешке, Архив Историјског института — Титоград (АИИ), бр. 5029/VIII 1 д-2 и по саопштењу Б. Перовића.

¹² Саопштила др Ирина Кнежевић и Бранко Перовић.

¹³ Архив ЦК СКЈ бр. 1198/X 2—36 (1942); Батрић Јовановић — Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији, I, Београд, 1960, стр. 774.

¹⁴ Данас лекар у Београду.

¹⁵ Др Ирина Кнежевић, Стенографске биљешке, АИИ, бр. 5029/VIII 1 д-2; Б. Перовић — Припреме за устанак и његов значај у срезу шавничком (дурмиторском) од окупације до краја 1941. године, „Војноисторијски гласник“, април 1952, бр. 2, стр. 34; и према изјавама Данила Грбавића и Милоша Берковића.

¹⁶ АИИ, бр. 9521/IV 3 д-7.

за јастуке.¹⁷ Тада се у Жабљаку налазио делегат Врховног штаба Моша Пијаде, који се лично ангажовао за отварање ове болнице и набавку болничког инвентара. По његовој иницијативи отворен је санитетски курс у Жабљаку 28. новембра, који је посјећивало 50. омладинки са територије општине Жабљак.¹⁸ На курсу су обрађиване теме: прва помоћ рањенику, први завој, стерилност, крварење, основни појмови о заразним клицама и заразним обољењима. Предавач је била др Ирина Кнежевић. Захваљујући упорном раду предавача курс је успио и то је било прво болничко особље у болници, од којих се њих 20 у болници а касније и у бригадама истакло и изградило у способне болничарке. Тај курс је трајао 12 дана.¹⁹

Рад у болници почео је на дан њеног оснивања. У њој су прво смјештени болесни и изнемогли борци из Црногорског одреда за операцију у Санџак. Број болесних и изнемоглих није био велики, свега неколико бораца. У болници су стално радили, до доласка рањеника са Пљеваља, само управник и економ болнице.

Санитетска служба у Црногорском одреду за операцију у Санџаку није била добро обезбијеђена из два разлога. Прво, мали број љекара и санитетског особља и недостатак санитетског материјала, и друго, мало искуство партизанског санитета. У таквим операцијама као што је била битка за Пљевља приликом самог напада на Пљевља било је батаљона који нијесу имали санитетско обезбјеђење, као на примјер Језерско-шарански батаљон.²⁰ Црногорски одред у нападу на Пљевља 1. децембра 1941. године имао је велике губитке. Ти губици су били већи од свих оних од почетка устанка у Црној Гори. Укупни губици Црногорског одреда на Пљевљима, рачунајући ту и пљеваљску чету, износили су 203 мртва и 269 рањених.²¹ У току саме борбе у оним бата-

¹⁷ Др Ирина Кнежевић — АИИ, бр. 5029/VIII 1 д-2 и према изјавама Данила Грбавића и Милована Лаушевића.

¹⁸ Др Ирина Кнежевић, стр. 6. АИИ, бр. 5029/VIII 1 д-2.

¹⁹ Исто.

²⁰ Саопштио Бранко Перовић, Данило Грбавић и Ирина Кнежевић, стр. 6. АИИ бр. 5029/VIII 1 д-2.

²¹ Генерал Бошко Ђуричковић (Пљеваљска битка, „Војноисторијски гласник“, 1952, бр. 6, стр. 19) наводи да је Црногорски одред у нападу на Пљевљима имао 219 мртвих и 269 рањених. Губици по батаљонима код њега изгледају овако: Ловћенски“ 73 мртва и 60 рањених, Језерско-шарански 52 мртва и 40 рањених, Ускочко-дробњачки 29 мртвих и 30 рањених, „Пеко Павловић“ 20 мртвих и 30 рањених, „Бијели Павле“ 14 мртвих и 38 рањених, Комски 12 мртвих и 42 рањена, Зетски 9 мртвих и 17 рањених, „18 октобар“ 3 мртва и 3 рањена, пљеваљска чета 7 мртвих и 7 рањених и Пивски батаљон 2 рањена“. Његови подаци о броју мртвих не слажу се са извјештајем Главног штаба од 18. децембра штабу Ловћенског одреда о губицима на Пљевљима. По овом извјештају губици су били 20 мртва и 269 рањена (Зборник, т/III, к. 1, стр. 326).

У „Билтену“ бр. 7. штаба Дурмиторског одреда од 1. јануара 1942. године пише да су целокупни губици на Пљевљима 203 мртва и 269 рањена (АИИ, бр. 9830/IV 5 б-11).

љонима који су имали свој санитет указивана је прва помоћ рањеницима још у граду.²²

Штаб Црногорског НОП одреда у заједници са Мјесним комитетом КПЈ Пљеваља организовао је евакуацију рањеника са Пљеваља. Мобилисано је више десетина сељака са коњима, ради евакуације рањеника у болницу у Жабљак. Сви рањеници који су избављени из села Адровића евакуисани су правцем Маоче—Косаница—Ђурђевића Тара—Жабљак, док су рањеници из села Готовуше евакуисани правцем Хоћевина—Глибаћи—Ђурђевића Тара—Жабљак.²³ Велики број рањеника отежавао је брзу евакуацију. Рањени комунисти са Пљеваља по неколико дана су били у својим јединицама не напуштајући их, и они су послиједњи стигли у болницу.

Због увјерења да ће Пљеваља пасти у руке партизана нијесу на вријеме евакуисани сви рањеници из града. Највише тих рањеника је било из Језерско-шаранског батаљона. Из овог батаљона у граду су рањени остали слједећи борци: Јауковић Јован, Милашиновић Никола, Сератлић Богдан, Сератлић Вељко, Јегдић Димитрије, Јегдић Данило, Ђоровић Ђојко, Сератлић Јагош, Перишић Добривоје, Јакић Рајко, Каљевић Новица, Остојић Павле, Дурковић Радован и Дурковић Радосав.²⁴ И поред упорног залагања Главног штаба и штаба Дурмиторског одреда, пропао је покушај да се изврши замјена заробљеника са италијанском командом у Пљевљима. Сви заробљени рањеници у Пљевљима су стријелјани послије мучења од стране окупатора и квислинга.²⁵

Интересовање народа за пљеваљску битку било је велико. Маса народа са територије шавничког среза била је већ првог децембра на Ђурђевића Тари. Сазнавши да има велики број рањеника, одмах се организовало њихово преношење из Ђурђевића Таре у болницу на Жабљаку. Први рањеници са Пљеваља стигли су у болницу 3. децембра 1941. године. Прва група испунила је болничке просторије. Одмах се поставило питање смјештаја великог броја рањеника. Упорним радом делегата Врховног штаба Моше Пијаде 3. децембра у кућама Јована Вуковића и Све-

²² Неки грађани из Пљеваља придружили су се партизанима у току борбе. Тако је апотекар Ристо Вукотић превео више партизанских рањеника (Б. Јовановић, н. д., стр. 393).

²³ Потпуковник Слободан Лучић, Развој устанка у пљеваљском срезу, „Војноисторијски гласник“, 1953, бр. 1, стр. 50.

²⁴ Архив Војноисторијског института ЈНА (АВИИ, Дурмиторски одред (ДО) кутија 1671, рег. бр. 8—2, фасц. 2. Нека имена у документу су нечитка, па сам уз помоћ капетана у пензији Рада Милашиновића и других на територији среза успио да их дешифрујем.

²⁵ Петог децембра 1941. године Италијани су извршили општу преметачину кућа у граду и том приликом су попалили све оне куће у којима су нашли рањене партизане, као и породице у тим кућама. Рањеницима су живим кидали прсте, вадили златне зубе, забацили крампове у главу и тако их вукли (АИИ, бр. 9521/IV, 3 г-7, р. ф. 375).

тозара Жугића оспособљено је 8 одјељења за смјештај рањеника.²⁶ Рањеници са Пљеваља су даноноћно стизали у болницу неколико дана. Ноћу 5/6. децембра дошла је у болницу др Ружа Рип,²⁷ са групом од 30 рањеника из Комског одреда. Седмог децембра дошао је са групом рањеника из Ускочко-дробњачког батаљона др Радош Вилотијевић. У болници се задржао неколико дана јер је по наређењу штаба Дурмиторског НОП одреда упућен у Шавник гдје је такође отворена мања болница.

Рањеници су у болници добили прву помоћ од др Ирине Кнежевић која је даноноћно радила неколико дана. Доласком др Руже Рип са рањеницима и Радоша Вилотијевића број љекара се повећао. Велику тешкоћу им је причињавао недостатак санитетског материјала. Посматрајући то са стручно-медицинске стране, рад је био примитиван. Истим инструментима превијало се неколико рањеника, само послје кратке „дезинфекције“ лизолом. Газа се није стерилизовала, него само искувавала и пеглала и таква се стављала на рану.²⁸ Управник болнице, др Ирина Кнежевић, разболјела се 9. децембра, па је по наређењу штаба руковођење болницом преузела др Ружа Рип. На захјетв штаба Дурмиторског одреда, а по наређењу Главног штаба, у првој половини децембра у болницу је дошао др Павле Костин из Пиве и италијански заробљени хирург Ђовани Бава.²⁹

Делегат Врховног штаба Моша Пијаде остао је у Жабљаку све док се рањеници нијесу смјестили. Баш захваљујући његовом упорном раду и пожртвованости народа среза шавничког, створени су услови да се рањеницима укаже помоћ. О приликама у Жабљаку првих дана децембра Моша Пијаде је извијестио 7. децембра врховног команданта НОП војске друга Тита: „Послови су овде из дана у дан расли толико да би захтевали неколико пута више снага и то способних и енергичних да би се правилно и на време могли отаљавати.“³⁰ Због одласка већег броја комуниста ван среза расположиве снаге су се смањиле док су послови порасли. Радило се и дан и ноћ. „Једва стижемо да свршавамо најважније“ — пише Моша Пијаде другу Титу — „па макар да не знамо ни за одмор ни за јело.“³¹ Просторија је било мало за

²⁶ „Билтен“ штаба Дурмиторског НОП одреда, бр. 4 (АИИ бр. 9508/IV 3 г-6 (41)).

²⁷ Ухваћена од четника 1942. године и објешена у Колашину.

²⁸ Др Ирина Кнежевић, Стенографске биљешке, АИИ бр. 5029/VIII 1 д-2 и према изјави Данила Грбавића и Рада Милашиновића.

²⁹ У току борбе са Италијанима на Савином лакту на комуникацији Пријепоље — Пљевља децембра 1941. заробљена су 73 италијанска војника, а међу њима и хирург Ђовани Бава, који је послје тога радио у болници на Жабљаку и с времена на вријеме обилазио болнице у Шавнику, Боану, Колашину и Пиви. Неколико пута је покушавао да бјежи.

³⁰ Зборник, т. III, к. 1, бр. 115, стр. 268.

³¹ Исто.

велики број рањеника. Свакодневно су отварана нова одјељења за њихов смјештај. „У року од неколико сати створиш по три нове болнице које треба снабдевати најнужнијим, а онда у поноћ дође нова велика партија рањеника“.³²

Сви рањеници из Санцака, па и они лакши, евакуисани су у Жабљаку, што је било неоправдано, ако се узме у обзир да је Жабљак располагао незнатним просторијама, недовољним бројем љекара и санитетског материјала за смјештај и исхрану толиког броја рањеника. „Сасвим је неправилно — извјештава Моша Пијаде — што нам шаљу све рањенике од којих је добар део могао бити задржан по селима у Санцаку“.³³ Поред оних рањеника са Пљеваља и околине у болницу је стигла првих дана децембра група од 30 рањеника и болесника из Србије.³⁴ Уз рањенике је долазио велики број пратилаца, по два па чак и четири на једног рањеника.³⁵ Не само да је било тешко одмах смјестити све рањенике и указати им прву љекарску помоћ него је и њихова исхрана као и набавка постељног материјала представљала озбиљан проблем. Залиха хране у магацину НОФ на дан првог децембра 1941. године у Жабљаку била је сасвим мала, а то није ни чудно ако се узму у обзир велики издаци тако сиромашног краја. Приликом проласка црногорских јединица за Санцак у магацину НОФ је било свега 1.555 кг усољеног меса и никакве друге резервне хране.³⁶ Захваљујући штабу Дурмиторског одреда, окупила се маса становништва са разним понудама у храни и вешу, а затим се организовано повећавала помоћ и у другим потребама, као у постељини и посућу. На тај начин се попуњавао болнички инвентар. Све нам то говори о великој оданости народа према рањеним партизанима, који су се „осјећали као код својих кућа“.³⁷

Добровољни прилози за болницу су свакодневно предавани економу болнице Милораду Зарубици или његовом замјенику Гојку Шаравићу. Као најближи болници, становници Жабљака и најближе околине свакодневно су доносили добровољне прилоге у храни и одјећи рањеницима.³⁸ На апел штаба Дурмиторског НОП одреда народу среза шавничког 11. децембра да помогну рањенике у храни, одјећи и постељини, народ се радо одазвао. Добровољни прилози су купљени преко општинских НОО одбора. Већ у првој половини децембра из шаранске општине стигли су добровољни прилози за рањенике и то: 338 кг јечма, 125 кг пшенице, 53 кг меса, 9,5 кг кајмака, 12,5 кг сира, 75 кг кромпира, 7

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ „Билтен“ штаба Дурмиторског одреда бр. 4 (АИИ, бр. 9508/IV 3 г-6)

³⁷ Зборник, т. III, к. 1. бр. 101, стр. 246.

³⁸ АИИ, бр. 9521/IV 3 г-7. У документу су наведена имена прилагача.

кг купуса, 3 кг кукуруза и 14 кг кукурузног брашна.³⁹ Братство Церовића из Тушиње приложило је средином децембра за болницу 84 кг пшеничног брашна, 3 кошуље, 2 пакла чаја, 6 кг кајмака, 10 литара гаса, 6 кокоши, 7 комада јаја и 3 литра ракије.⁴⁰ Село Малинско, општина ускочка, дало је 34 кг пшеничног брашна, 12 кг меса 1 кг кајмака, 60 динара и двије марамице.⁴¹

Општина Дурмиторска од 10. до 22. децембра предала је за болницу 3.200 кг жита и брашна, 105 кг хљеба, 30 литара млијека, 11,80 кг кајмака, 10 кг кромпира, 19 кг сувог меса, 2 кокошке, 32 комада јаја, 4 сапуна, 1 радион и двоје саонице дрва.⁴² Иста та општина од 22. децембра 1941. па до 1. јануара 1942. године дала је 46 литара млијека, 102 кг кромпира, 6,50 кг кајмака, 27 кг брашна, 4 кг хљеба, 2 комада јаја и 15 саоница дрва. Село Слатина: 36 кг кромпира, 36 кг пшенице и 7,05 кг кајмака. Братство Зековића: 28 кг пшенице, 1 кг шећера, 8 кг сировог и 8,5 сувог меса, 4 кг кајмака, 10 кг кромпира и 4 кокошке, а планина Пива 5 кг дувана.⁴³

ПК за Црну Гору, Боку и Санџак упутио је 15. децембра директиву Обласном, окружним, мјесним комитетима Партије и бироима ћелија да преко НОФ организују прикупљање веша, чарапа и одјеће за рањенике у Жабљаку.⁴⁴ Народ се радо одазвао овом позиву, не само у срезу шавничком него у свим крајевима Црне Горе. Тако је у другој половини децембра долазила и из других крајева Црне Гор помоћ рањеницима у вешу и одјећи. Само Поља Драговића су послала 28 пари чарапа.⁴⁵ О љубави и бризи народа Црне Горе према рањеним партизанима са Пљеваља и других крајева „Народна борба“ је писала: „На вијест да су рањеници стигли у срез шавнички и да су потребе за њихову његу велике, народ из разних крајева Црне Горе почео је да скупља и шаље помоћ у топлом вешу и другом.“⁴⁶

Неуспјех на Пљевљима имао је негативних посљедица. Мањи дио Црногорског НОП одреда захватила је деморализација, али морал рањеника био је на висини. О томе нам говори низ извјештаја штаба Дурмиторског одреда Врховном и Главном штабу за Црну Гору и Боку. У једном од њих се каже: „Сваки онај који је можда повјеровало паникерским гласовима, које су ширили дезертери, увидео би из разговора макар са једним рањеником колико је лажно причање бјегунаца.“⁴⁷

³⁹ АИИ, бр. 771/VI 6—28. У документу су поименично наведена имена прилагача.

⁴⁰ АВИИ (ДО), кутија 1671, рег. бр. 8—2, ф. 4.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто.

⁴³ АВИИ (ДО), к. 1674, ф. 2. У документу су наведена имена прилагача, прилози појединих села и братстава.

⁴⁴ АИИ, бр. 5/II 2—22.

⁴⁵ АВИИ, (ДО), к. 1674, ф. 2.

⁴⁶ Зборник, т. III, к. 1, бр. д. 101, стр. 246 и 247.

⁴⁷ АИИ, бр. 9508/IV 3 г-6, ранија фасцикла 375.

Интересовање и залагање Главног штаба за Црну Гору и Боку за болницу у Жабљаку било је велико, како у питању снабдијевања болнице храном и санитарским материјалом, тако и у погледу љекара. По његовом наређењу од 9. децембра. штаб Никшићког НОП одреда послао је у Жабљак доктора Сима Милошевића⁴⁸ и његову жену Олгу. Исто тако штаб Никшићког НОП одреда организовао је извлачење хране, постелине и санитарског материјала од трговаца из Никшића и слао је болници у Жабљаку.⁴⁹

Првих дана децембра кроз болницу је прошло 230 рањеника и нешто болесника, од којих већина лакших.⁵⁰ Лакши рањеници, ван територије среза, последије неколико дана одмора и указане љекарске помоћи, продужавали су у своје одреде гдје су их прихватале основане болнице тих одреда. Тако се број рањеника у другој половини децембра повећао у болници Зетског одреда на Радовчу, у којој је радила доктор Саша Божовић, а повремено и доктор Миомир-Мито Савићевић.⁵¹ Одред „Бијели Павле“ формирао је болницу у првој половини децембра у манастиру Острогу, која је примила лакше рањенике са Пљеваља. У болницу је радио доктор Радоје Мијушковић.⁵²

Болница Орјенског НОП батаљона формирана је 7. децембра у Брезовом Дољу. У њој је радио доктор Јован Бијелић и Младен Ђоровић. Болница је била добро снабдјевена санитарским материјалом, у чему је помагала и остале партизанске болнице у Црној Гори. Болница Ловћенског одреда формирана је децембра 1941. године у селу Велестову (Чево). Болница Никшићког одреда формирана је исто у децембру у Шипачну.⁵³ Нешто касније формирали су и остали одреди своје болнице. Тако је Комски одред последије ослобођења Колашина основао болницу у овом мјесту, Бјелопољски у Лековини, а Пљеваљски у Вашкову. Све ове болнице, осим болница у Колашину, Вашкову и Лековини, примиле су лакше рањенике са Пљеваља из поменутих одреда, последије краћег одмора и љекарске помоћи у болници у Жабљаку.

Сви рањеници са Пљеваља, њих 269, нијесу прошли кроз болницу, јер није могла све да прими. Друго, рањеници са територије шавничког среза, наравно они лакши, смјештени су код својих кућа, затим су у Шавнику и Боану отворене амбуланте са по неколико лежача које су прихватиле лакше рањенике, од-

⁴⁸ Погинуо као члан АВНОЈ-а у петој офанзиви 1943. на Сутјесци.

⁴⁹ Зборник, т. III, к. 1, бр. г. 122, стр. 287.

⁵⁰ Батрић Јовановић у наведеном дјелу на страни 775. пише: „У првој половини децембра у болници је било 288 рањеника“. Ни у ком случају није кроз болницу у првој половини децембра 1941. године прошло толико рањеника, јер тај број премаша број рањених на Пљевљима.

⁵¹ В. Јовановић, н. д., стр. 774.

⁵² Исто.

⁵³ Исто.

носно указивале им помоћ. Захваљујући залагању ПК и Главног штаба за Црну Гору и Боку, у болници је већ у првој половини децембра било седам љекара и то: Ирина Кнежевић, Ружа Рип, Сима Милошевић, Олга Милошевић, Павле Костин, Радош Вилотијевић и италијански заробљени хирург Ђовани Бава. Поред ових љекара, било је и студената медицине који су притекли у помоћ рањеницима, а затим су од првог дана радиле у болници санитарке Рада Ђоровић и Марија Никитовић. На одјељењима су наизмјенично радиле омладинке, а исто тако и у кухињи и на прању завоја. Све је ово условило да су лакши рањеници могли да напусте болницу већ у другој половини децембра 1941. године и да пођу на територије својих одреда. О томе Окружни комитет Цетиње извјештава 16. децембра ПК за Црну Гору и Боку: „Већ неколико дана пролазе рањеници из Пљеваља. . . Морал код рањених партизана је добар.“⁵⁴ Свим оним рањеницима који су добили љекарску помоћ у болници Команда мјеста у Жабљаку издавала је објаве и давала им пратиоце до њихових мјеста, односно јединица.⁵⁵

У првој половини децембра у болници је подлегло ранама неколико рањеника.⁵⁶ Сви су сахрањени у Жабљаку, са свим оним почастима које су припадале борцима НОБ-а.

Као што је речено, болница је била обезбијеђена љекарима и помоћним особљем већ у првој половини децембра. То се види и из извјештаја штаба Дурмиторског НОП одреда од 18. децембра штабу Никшићког НОП одреда: „Љекаре нам уопште не шаљите“.⁵⁷ Али је оскудијевала у санитарском материјалу све до краја децембра, када је стигао санитарски материјал из Рудог. Она је у почетку добијала санитарски материјал од Главног штаба за Црну Гору и Боку, који је организовао преко окружних комитета извлачење санитарског материјала из градова у којима је био непријатељ.⁵⁸ Нарочито се по томе истицала болница Орјенског батаљона која је добијала љекове чак из Италије.⁵⁹ Тако

⁵⁴ АИИ, бр. 63/III 2—7 (1941).

⁵⁵ АИИ, бр. 320/VI 3—1 — препис.

⁵⁶ Једанаестог децембра 1941. године умро је у болници Јован Шарановић, борац прве чете батаљона „Бијели Павле“, рањен на Пљевљима 1. децембра. Четрнаестог децембра у болници су умрли: Јучић Мирко и Иванчевић, родом из Цетиња (АИИ бр. 9521/IV, 3 г-7 и 269/IV, 3 б-8 — препис.

⁵⁷ АВИИ, (ДО) к. 1671. рег. бр. 8/5 — ф. 4.

⁵⁸ Мјесни комитети су организовали извлачење санитарског материјала и лијекова из градова и болница у којима су радили људи одани НОБ. Лијекови су добијени из Херцег-Новог, Дубровника, Котора, Никшића, Цетиња, а највише из болнице у Мељинама.

⁵⁹ Б. Јовановић, н. д., страна 774.

се Главни штаб обраћа 24. децембра ОК Подгорица, од кога тражи набавку санитетског материјала за болницу у Жабљаку.⁶⁰

Од почетка рада болнице, а нарочито од доласка рањеника са Пљеваља, озбиљно се приступило политичком уздизању рањеника и болесника. Редовно су одржавана предавања рањеницима. У почетку су предавачи били чланови штаба и економ болнице Милорад Зарубица, који је једно вријеме вршио и дужност политичког комесара болнице. Културном и забавном животу посвећивала се још од првог дана велика пажња. Лакши рањеници су активно сарађивали у писању зидних новина, дописа, џепних новина.⁶¹ Рањеници су упознавани са политичком ситуацијом у свијету и Југославији. Штаб Дурмиторског одреда издавао је редовно „Билтен“, који су рањеници читали колективно и појединачно, као и „Народну борбу“, коју су редовно добијали од Главног штаба. Нарочито се поклањала велика пажња разрађивању марксистичке литературе. Излијечени рањеници су у заједници са омладином организовали приредбе. Тако је 19. децембра у Жабљаку одржана приредба Народне омладине у заједници са рањеницима. Посјета је била велика, тако да је сала била препуна мјештана, сељака из околине и рањеника. Колико је била пажња народа према рањеницима види се и из тога што су рањеници за вријеме паузе били послужени разним понудама, које су за њих донијели посјетници приредбе.⁶²

У другој половини децембра број рањеника у болници се смањивао. Већина их је пошла кућама. Тако се у једном документу каже: „Отишли су и другови који би требали још да се лијече. Остали су тешки рањеници, ослабљени, изнурени и искрвављени“.⁶³

Готово читав болнички инвентар, инструменти и лијекови сакупљани су од добровољних прилога. Поред добровољних прилога у храни од сељака, и НО одбори су додјеливали храну болници, али та храна није била довољна за рањенике. Санитетски материјал био је утрошен. Није било сапуна ни завоји да се оперу. Све је то условило да се смањи број рањеника у болници како би се осталима могла пружити што већа пажња и њега. Штаб Дурмиторског одреда истих дана обавјештава НОО у Јуботињу да се у болници налазе рањеници са њихове територије, и то: Мило Михаљевић, радник, стар 39 година, партијац; Божо С. Војводић, сељак, стар 28 година, партијац; Кићо Н. Михаљевић, сељак, стар 20 година, партизан; Мишо Радоман, студент, стар

⁶⁰ Зборник, (СС) к. 1, бр. 157, стр. 391 / Мјесни комитет у Подгорици организовао је набавку санитетског материјала и лијекова преко болничара Чедомира Иличковића, који је више пута слао санитетски материјал.

⁶¹ Њих су користили непокретни рањеници.

Зборник, т. III, к. 1, бр. 164, стр. 363.

⁶² Зборник, т. III, к. 1, бр. 166, стр. 364 и 365.

25. година, партизан, и Милутин Кусовац, интелектуалац, стар 26 година, партизан.⁶⁴ Исто тако обавијештени су и остали НО одбори са чије су се територије налазили рањеници у болници, како би била што ефикаснија помоћ у храни, одјећи и санитарском материјалу. Та помоћ је стизала свакодневно, али није могла да подмири потребе болнице, а нарочито у лијековима.

Делегат Врховног штаба Моша Пијаде био је у Жабљаку од оснивања болнице па до друге половине децембра, када је пошао у Врховни штаб да обезбиједи болницу санитарским материјалом и стручним кадром. Захваљујући његовој бризи о организацији болнице, у њу је упућен од Врховног штаба доктор Ђуро Мештеровић са женом Борком и санитарском екипом.⁶⁵ Том приликом је он дотјерао са собом већу количину санитарског материјала натовареног на 8 коња. Доктор Мештеровић са својом екипом дошао је у Жабљак 27. децембра 1941. године.⁶⁶ Његов долазак се умногоме осјетио. Био је партизански лекар у Србији, а раније и у Шпанији, па је примјенио стечено искуство, тако да је болница у Жабљаку сада била обезбијеђена стручним кадром и санитарским материјалом. Сада је болница прерасла у Централну партизанску болницу и то је била све до њеног повлачења за Босну крајем маја 1942. године. Др Мештеровић је постављен за управника болнице, а др Ирина Кнежевић за замјеника. Др Мештеровић је одмах приступио сређивању болнице. По његовом налогу оспособљен је хотел на Црном језеру за смјештај рањеника, тако да су почетком јануара 1942. године сви рањеници који су раније били смјештени у неколико зграда у Жабљаку пресељени и смјештени у хотел на Црном језеру. Извршио је расподјелу рањеника и болесника према тежини рана по одјељењима. На његов захтјев штаб одреда поставио је сталног комесара и економа болнице. Повремено дежурство омладинки замјештено је сталним кадром од 9 омладинки. Дежурство је било сада само као помоћ у кухињи и при прању веша и завоја. У сам начин лијечења увео је партизански метод стерилизације и научио остале лекаре савременом лијечењу рана. Његова жена Борка завела је ред и дисциплину као и његу рањеника по болесничким собама. Захваљујући комесару болнице Илији Костићу, касније Виту Цветковићу, као и раду самих рањеника Сава Јоксимовића, Божа Стојановића, Живана Кнежевића и других, политички и културни живот болнице био је на завидној висини.

⁶⁴ АИИ, бр. 206/VI 3—4 (41).

⁶⁵ Санитет при Врховном штабу, референт др Гојко Николиш, формирао је једну мобилну летећу хируршку екипу која је имала задатак да обилази све болнице и у њима врши хируршке интервенције, а према потреби приближавала се што је могуће ближе мјестима гдје су вођене борбе. Та екипа је била састављена од једног хирурга, једног асистента и једне инструменталке, једне наркотизерке, једног болничара и једног коњовоца З. с. к. 1, бр. 12, стр. 24.

⁶⁶ Зборник, т. III, к. 2, бр. 7, стр. 16.

Организована болница, каква је била ова у Жабљаку од почетка јануара 1942. године, пружала је све услове за један плански политичко-просвјетно-културни рад. За разлику од политичког рада у чети и одреду, политички рад у болници спровођен је темељитије и са више плана, што је омогућавало борцима да по изласку из болнице долазе у своје јединице окријељени и обогаћени новим знањем.

Политкомесар болнице био је најближи сарадник љекара. Његови посебни задаци били су сљедећи:

Олакшавао је рјешавање свих питања и неспоразума који би се јавили међу персоналом и болесницима; руководио је заједничким састанцима цјелокупног особља и болесника, на којима се износила узајамна критика или самокритика; организовао је свој помоћни апарат који је руководио појединим секторима политичко-просвјетног рада. Он је одабирао између самих болесника и особља најспособније и најактивније и формирао поједине секције као просвјетно-литерарну, умјетничку и друге. Нарочито је посвећивана велика пажња колективном читању дневних вијести, напредне литературе и штампе. Организована су и држана предавања рањеницима о најактуелнијим политичким темама. Политкомесар је организовао дописе са другим болницама, у којима су рањеници износили своја расположења и прилике под којима су живјели. Такви дописи су доприносили подизању колективног духа и солидарности рањеника. Организовани су дописи између болнице и јединица на фронту. Такви дописи су реализовали паролу „Јединство фронта и позадине“. Сами политкомесари су измјењивали стечена искуства у свом раду у појединим болницама.⁶⁷ Све нам ово говори о карактеру партизанских болница које нијесу биле само љечилишта рањеника и болесника већ и политичко-културни и просвјетни центри. Овакав политички и културни рад организован је у болници захваљујући доктору Ђуру Мештеровићу и његовој екипи, као и члановима штаба Дурмиторског НОП одреда.

Све до доласка доктора Ђура Мештеровића болница није имала способног хирурга. Она је сада била обезбијеђена љекарима и санитетским материјалом. Пошто је болница овако сређена, по наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку упућена је 29. децембра 1941. године докторка Ружа Рип у Комски НОП одред, а 30. децембра др Костин у Пиву.⁶⁸ Тако су у болници остали љекари: Ђуро Мештеровић, Ирина Кнежевић и италијански заробљеник Ђовани Бава. Попуњен је стални болнички кадар, уведено је и помоћно дежурство. Дежурне на прању завоја смјењивале су се сваког другог дана. Сапуна није било, прало се цијењем, што је доводило до инфекција руку. У болници су стално

⁶⁷ Зборник (СС), к. 1, бр. 22, стр. 42 и 43.

⁶⁸ Зборник, т. III, к. 2, бр. 7, стр. 16 и 17.

радиле Милка Крстајић,⁶⁹ Зора Петрић,⁷⁰ Марија Никитовић,⁷¹ Дара Шћепановић,⁷² Милка Шћепановић,⁷³ и Милева Крстајић.⁷⁴ Да би се повећао број санитетског кадра отворен је санитетски курс почетком јануара 1942. године у Жабљаку, у кућама Момчила и Рада Шибалића.⁷⁵ Предавач је био др Ђуро Мештеровић. Курс је трајао 15 дана. Курсисткиње су биле све из Жабљака и околине. Штаб Дурмиторског НОП одреда је редовно извјештавао Главни штаб за Црну Гору и Боку о болници и рањеницима. Тако 7. јануара 1942. пише: „Стање код рањеника је добро — опорављају се. Костић и Ђурашковић, којима је извршена ампутација, првоме руке а другоме ноге, добро су. Криза је прошла и добро се осјећају. Стари партизан од 60 година Милован Булатовић, коме је ампутирана нога, врло је лоше и по исказу љекара изгледа да криза није прошла.

Настојали смо свим својим моћима да храну побољшамо и то је прилично успјело.“⁷⁶

Све нам то говори колика је била брига Врховног и Главног штаба за Црну Гору и Боку око смјештаја и исхране рањеника.

Почетком јануара 1942. године у болницу је стигла група од 12 рањеника са старим ранама, које је упутио Врховни штаб из Нове Вароши.⁷⁷

Средином децембра 1941. године стигла је болница из Ужица са болничким штабом и пратећом четом у Маоче. Рањеници су прво смјештени у кућама Данила, Милића и Вукадина Перуничкића. Број тих рањеника је био 35—40. Ови рањеници су задржани у Маочу све до средине јануара 1942. године.⁷⁸ Штаб Дурмиторског одреда поставио је за љекара у болници докторку Марију Вајс-Гајић⁷⁹ и доктора Момчила Џаковића.⁸⁰ Управник болнице распоређивао је додијелене му љекаре и давао им задужења. Тако се број љекара у болници у другој половини јануара повећао. Болница је снабђевена лијековима од Врховног и Главног штаба за Црну Гору и Боку, а од ње су добијале љекарску

⁶⁹ До ослобођења радила у санитету I дивизије.

⁷⁰ Погинула маја 1945. године као санитетски референт I пролетерске бригаде.

⁷¹ Погинула 1944.

⁷² Погинула 1943.

⁷³ Послије ослобођења руководилац омладине.

⁷⁴ Послије олобођења радила у санитетској школи.

⁷⁵ По саопштењу Данила Грбавића, Милована Лаушевића и Рада Милашиновића.

⁷⁶ Зборник, т. III, к. 2, бр. 7, стр. 17.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ АИИ, бр. 8679/VII 1e-21.

⁷⁹ АВИИ (ДО), к. 1674, бр. рег. 2, ф. 5.

⁸⁰ Џаковић је био осуђен условно на смрт због учешћа у четничкој организацији његовог брата Перише. У III офанзиви побјегао је из Трнова и постао један од четничких руководилаца и иницијатор многобројних злочина у срезу шавничком.

и санитетску помоћ касније и друге среске, односно одредске болнице у Црној Гори, па и оне у Босни.

Крајем децембра 1941. и почетком јануара 1942. године у болници је било 100 рањеника и болесника. Већином су то били тешки рањеници, а било је и лакших, који услед великог снижења нијесу могли напустити болницу.

Почетком јануара 1942. године доктор Ђуро Мештеровић у заједници са заробљеним италијанским хирургом извршио је 22 операције над тешким рањеницима. И поред залагања љекара, неки рањеници и болесници су подлегли. Тако је 9. јануара 1942. године умро Милован Булатовић из Комског одреда, стар 60 година. На примјеру његовог држања, кад му је ампутирана нога, може се сагледати морал, храброст и издржљивост бораца НОБ-а. Био је ведар и насмијан и клицао је: „Живјела народна борба!“, пјевајући партизанске пјесме. „Не жалим — говорио је — што мрем, јер сам овако стар доживио да се први пут борим за праву народну слободу“.⁸¹

Петнаестог јануара 1942. године умрла су још два тешка рањеника са Пљеваља и један болесник, и то: Душан Ковачевић из Језерско-шаранског батаљона, Јован Шарановић из Комског одреда и један Видановић из Зетског батаљона, који је при поласку Црногорског одреда у Санцак остао у болници у Жабљаку.⁸² Марко Ђурашковић, студент филозофије из Ловћенског батаљона, рањен на Пљевљима, умро је у болници 29. јануара 1942. године.⁸³ Сви су они сахрањени у Жабљаку уз учешће масе народа из Жабљака и околине.

На предлог управника болнице штаб Дурмиторског одреда 17. јануара 1942. године поставио је два економа болнице и то Драга Грбовића (рад на исхрани болничког особља и рањеника) и Милована Никитовића.⁸⁴ Дужност првог економа била је да правилно и уредно води све потребне књиге у економату. Руководио је магацином хране и свим просторијама гдје је храна била смјештена. Издавао је храну тачно по књигама. Примао је добровољне прилоге од народа за болницу и водио их у посебним књигама. Примао је храну од НОО-а и предлагао набавку потребне хране за болницу. Присуствовао је дијељењу хране и контролисао је рад у кухињи.

Дужности другог економа биле су сљедеће: водио је читав инвентар у болници, знао је тачан размјештај по собама, старао се о огреву, освјетљењу и чистоћи болнице. Новопостављеним економима скренута је пажња на правилан рад на додијељеним дужностима. Управник болнице водио је рачуна о свим посло-

⁸¹ АИИ, бр. 1942/IV 56-5.

⁸² АИИ, бр. 503/II 3—6.

⁸³ АИИ, бр. 1942/IV 56-5.

⁸⁴ АИИ, бр. 1516/IV 5а-7.

вима у болници, указивао на грешке појединаца, па чак узимао и на одговорност поједина лица.

На захтјев управе болнице штаб Дурмиторског одреда 31. јануара 1942. године поставио је сталну стражу у болници и одредио јој дужности.⁸⁵

Послије пљеваљске битке и доласка рањеника на територију шавничког среза, отворене су двије мање амбуланте у Шавнику и Боану за указивање љекарске помоћи лакшим рањеницима са те територије. У Шавнику је радио доктор Радош Вилотијевић, а у Боану једно вријеме доктор Момир Дамјановић. Све до почетка марта 1942. године број рањеника у обадвије ове амбуланте није прелазео више од 15, и то сви са Пљеваља. Њих је повремено обилазио хирург Ђовани Бава и указивао им хируршку помоћ. То се види и из једног извјештаја штаба Дурмиторског одреда штабу Комског одреда од 28. јануара 1942. године: „Љекар Италијан није тренутно у Жабљаку. Пошао је прије три дана да оперише неке старије рањенике у Шавнику, па да онда продужи за Боан да и тамо прегледа неке рањенике.“⁸⁶

Евакуацијом Италијана из Колашина, ноћу између 5. и 6. јануара 1942. године,⁸⁷ у њему је смјештена болница Комског одреда. У њој је радила др Ружа Рип и болничарке: Јела Жунић,⁸⁸ Љубица Тошић,⁸⁹ Ђука Татић,⁹⁰ Стојка Дрекаловић,⁹¹ Даница Перовић⁹² и Даринка Анђелић.⁹³ Ова болница била је добро уређена, послије болнице у Жабљаку најуређенија у Црној Гори.⁹⁴ Болница није имала способног хирурга који би могао вршити теже операције, па је на захтјев Комског одреда штаб Дурмиторског одреда послао у Колашин крајем јануара италијанског заробљеног хирурга Ђована Баву.⁹⁵

Захваљујући раду доктора Ђура Мештеровића и осталих љекара, као и бризи Врховног и Главног штаба за обезбјеђење болнице санитарским материјалом, број рањеника и болесника у

⁸⁵ Постављана су два стална стражара који су се наизмјенично смјењивали. Дужност тражара преко дана била је да буде на улазним вратима болнице и пријављивао је љекару болесне цивиле за преглед; није дозвољавао улаз лицима у болницу која нијесу тражила љекарску помоћ. Ноћу је стражар чувао зграду. Поред овога имали су дужност да цијепају дрва и разносе по одјељењима, да чисте снијег испред болнице и извршавају наређења управе болнице за све оно за шта се указивала потреба.

⁸⁶ АИИ, бр. 1577/IV 5г-14.

⁸⁷ Љубо Анђелић, Град на Тари, Титоград, 1960, стр. 195.

⁸⁸ Данас пуковник ЈНА.

⁸⁹ Ухватили је четници и заклали 16. априла 1942. године.

⁹⁰ Данас мајор ЈНА.

⁹¹ Данас виши банкарски чиновник.

⁹² Погинула на Купресу 1942. године.

⁹³ Стријељана од четника у Колашину 1942.

⁹⁴ Податке о смјештају и раду болнице дао ми је Љубо Анђелић, на чему сам му захвалам.

⁹⁵ АИИ, бр. 1577/IV 5г-14.

болници смањило се средином јануара 1942. године на 62.⁹⁶ Од средине јануара па до почетка фебруара није било прилива рањеника у болницу. Већ почетком фебруара било је рањеника који су могли напустити болницу да су дозвољавале временске прилике. Снијег је био у Жабљаку преко три метра. Пошто штаб није имао да да одјећу рањеницима који су напуштали болницу, то се обраћа 1. фебруара 1942. године штабу Ловћенског НОП одреда као и другим одредима у Црној Гори да пошаљу одјећу излијеченима како би могли поћи кућама. Од Ловћенског НОП одреда појединачно траже одјећу: за Милутина Кусовца чакшире, Ђура Абрамовића гете или увијаче, Мила Челебића гете или увијаче, Божа Стојановића блузу, кабаницу и капу и за Милана Михаиловића капу.⁹⁷ У истом обавјештењу напомиње се одредима да се на територији штаба одреда не може ништа купити од одјеће.

Како је болница у Жабљаку била обезбијеђена стручним кадром и санитетским материјалом, то је указивала љекарску и санитетску помоћ свим болницама у Црној Гори, па и оним на територији Србије и Босне. То је била једина централна партизанска болница која је окупљала све тешке рањенике из Црне Горе, Србије и Босне, све до оснивања друге централне болнице у Фочи, 3. фебруара 1942.⁹⁸ Отада су постојале двије централне болнице на слободној територији Србије, Црне Горе и Босне. То се види и из једног извјештаја референта при Врховном штабу др Гојка Николића од 29. III 1942. године референту санитета Главног штаба Хрватске да располажу са „Двије веће централне болнице са око 150 кревета, доста стабилне са могућношћу хируршког рада. Једна у Црној Гори (на Жабљаку), друга у југоисточној Босни (у Фочи).“⁹⁹

Почетком фебруара 1942. године број рањеника се у болници повећавао. Долазили су тешки рањеници из Санцака. Трећег фебруара у болницу су примљени Радоје Контић и Лука Васиљевић из батаљона „Први децембар“. Истог дана штаб Дурмиторског одреда обавијестио је штаб Пљеваљског батаљона „Први децембар“ да су поменути рањеници примљени у болницу. Такође их је обавијестио да ће им послати и нешто санитетског материјала, а од њих траже да им пошаљу одјећу за Милорада Мариновића, партизана Пљеваљске чете који се налазио у болници, „јер смо већ опремили одијелом приличан број другова из болнице, и оних који путују за фронт.“¹⁰⁰

Успостављањем болнице у Фочи, 3. фебруара 1942. године, у којој су смјештени рањеници Прве пролетерске бригаде и они

⁹⁶ АИИ, бр. 11557/IV у-5.

⁹⁷ АИИ, бр. 1902/IV 5г-16 (42).

⁹⁸ Архив ЦК СКЈ — Врховни штаб, бр. 2773/7--2.

⁹⁹ Зборник (СС), к. 1, бр. 12, стр. 24.

¹⁰⁰ АИИ, бр. 1900/IV 5г-17 (42).

који су у току игманског марша премрзли, указала се потреба за повећањем хирурга у тој болници. На предлог референта санитета при Врховном штабу др Гојка Николиша и референта санитета Прве пролетерске бригаде др Бора Божовића, Врховни штаб је наредио штабу Дурмиторског НОП одреда 31. јануара 1942. године да пошаље др Ђура Мештеровића из Жабљака у Фочу.¹⁰¹ Штаб Дурмиторског одреда није могао одмах послати доктора Мештеровића, јер се тада, од љекара у болници налазио само он. Ђовани Бава налазио се тада у Колашину, Ирина Кнежевић на терену среза шавничког, а Вилотијевић је био на раду Шавнику са још једним љекаром. О овоме је обавијештен Врховни штаб 5. фебруара 1942. године, као и Главни штаб за Црну Гору и Боку.¹⁰² Због великог снијега и невремена као и доласка нових рањеника из Србије и Санцака, др Мештеровић није могао поћи из Жабљака у Фочу све до 13. фебруара 1942. године. Собом је понио нешто санитетског материјала и хируршких инструмената. Са њим су у Фочу пошле и три болничарке. О свему овоме обавијештен је истога дана Врховни штаб.¹⁰³

Почетком фебруара стигла је једна група рањеника са старим ранама из Србије преко Санцака у болницу у Жабљаку.¹⁰⁴ Њиховим доласком још више је појачан политички и културни рад у болници. Они су предузели и друге послове и на тај начин ослободили оне који су могли да раде на терену. Тако су по наређењу штаба Дурмиторског НОП одреда 11. фебруара 1942. године смијењена оба дотадашња економи болнице и управа је поставила за економије два лакша рањеника и једног за надзорника зграде.¹⁰⁵

Петнаестог фебруара 1942. године у болницу је стигла друга група од 7 рањеника из Трешњице. То су били ранији рањеници из Нове Вароши.¹⁰⁶ Са овом групом рањеника дошла је и докторка Гутман. Тако се број рањеника у болници поново повећао.

Знајући да се у Жабљаку налази велика партизанска болница, Италијани су 19. и 22. фебруара бомбардовали Жабљак. Том приликом су рањена два партизана: Раде Таумановић и Раде Никитовић. Обадва је 23. фебруара штаб одреда упутио управи болнице да их прими.¹⁰⁷ Приликом бомбардовања лакши рањеници су се склањали у оближњу шуму, а тешки у подрум саме бол-

¹⁰¹ АИИ, бр. 1892/IV 1у-4 (42).

¹⁰² Исто.

¹⁰³ АВИИ (ДО), к. 1674 рег. бр. 22, ф. 5.

¹⁰⁴ АИИ, бр. 606/III 3—24 (42).

¹⁰⁵ АВИИ (ДО), к. 1674 рег. бр. 17, ф. 5.

¹⁰⁶ У тој групи су били сљедећи рањеници: Вита Миловановић, Божидар Андрић, Ђорђе Митровић, Алексије Савић, Милица Ђорђевић, Милан Крчић и Миљко Крупеза (АВИИ (ДО), к. 1674, рег. бр. 23, ф. 5).

¹⁰⁷ АВИИ (ДО), к. 1674 рег. бр. 30, ф. 5.

нице.¹⁰⁸ Приликом ових бомбардовања у Жабљаку једна кућа и једна штала су сасвим срушене, шест кућа је тешко оштећено, а већи број кућа је био неупотребљив без оправке. Послије овог бомбардовања становништво Жабљака евакуисано је у околна села. У Жабљаку је остао само штаб одреда и команда мјеста.¹⁰⁹

Плашећи се даљег бомбардовања Жабљака и болнице, по наређењу штаба за Црну Гору и Боку болницу су напустили сви они рањеници који су били покретни, тако да је у болници било на дан 23. фебруара 1942. године 40 тешких рањеника.¹¹⁰ Предузете су биле све мјере да се ови рањеници осигурају од даљег бомбардовања.

У другој половини фебруара штаб Црногорско-санџачког НОП одреда обратио се штабу Дурмиторског НОП одреда да му пошаље италијанског хирурга и санитетског материјала. Како тада у Жабљаку није био доктор Ђуро Мештеровић, нити италијански заробљеник хирург Ђовани Бава, то је штаб Дурмиторског одреда 22. фебруара 1942. године предложио штабу Црногорско-санџачког одреда да преселе читаву њихову болницу са свим рањеницима у Жабљак са доктором Краусом.¹¹¹ Истог дана из болнице је отпуштен изјвестан број болесника, већином туберкулозних, па је упозорен штаб Црногорско-санџачког одреда „да нам такве уопште не шаљете овамо“.

На захтјев санитетског референта при Врховном штабу да им болница из Жабљака пошаље ампуле против тетануса, упућено је 22. фебруара 19 ампула.¹¹² Из свега овога се види да је болница у Жабљаку, као централна партизанска болница, располагала приличном количином лијекова.

Почетком фебруара 1942. године у Фочи се концентрисао велики број рањеника и премрзлих у игманском маршу. Средином фебруара у Фочи је био и доктор Ђуро Мештеровић, који је указао референту санитета при Врховном штабу да је премрзлица потребна стручна хируршка интервенција и зато је предложио да се добави Ђовани Бава. Тај је предлог прихваћен, па је Врховни штаб НОВ и ПОЈ наредио 24. фебруара 1942. године штабу Дурмиторског НОП одреда да изда наређење штабу Комског НОП одреда да одмах упути Баву из Колашина у Жабљак.¹¹³

На неколико дана прије пада Колашина у четничке руке, болница Комског одреда са 60 рањеника евакуисана је у Липово. Са њом је био и хирург Ђовани Бава. Лакши рањеници су одмах евакуисани из Липова преко Крње Јеле и Боана у Жабљак, а мањи број тешких рањеника пао је у Липову у четничке руке.¹¹⁴

¹⁰⁸ Саопштио Живан Кнежевић, пуковник ЈНА.

¹⁰⁹ АИИ, бр. 1873/IV 5г-21 (42).

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ АВИИ (ДО), к. 1674, рег. бр. 28 ф. 5 (42).

¹¹² АВИИ (ДО), к. 1674, рег. бр. 29 ф. 5 (42).

¹¹³ Зборник (СС), бр. 7, стр. 15.

¹¹⁴ Архив ЦК СКЈ — Врховни штаб, бр. 3514/II 4—31.

Сви ови рањеници, њих 7—8, враћени су у Колашин и отровани су од четника, што је иначе риједак случај у историји ратова.

Двадесет и петог фебруара 1942. године у Жабљак је стигла болница Црногорско-санџачког одреда са 20 рањеника. Са рањеницима је дошао и доктор Херберт Краус и неколико санитарки.¹¹⁵ Од тада па све до повлачења Централне партизанске болнице из Жабљака, сви тешки рањеници из Санџака и са колашинског сињавинског сектора слати су у болницу у Жабљак. Тако се број рањеника почетком марта 1942. године у болници у Жабљаку повећао на преко 100. Крајем фебруара у Жабљак је дошао Ђовани Бава и ту је извршио неколико хируршких интервенција, а затим је по ранијем упуству Врховног штаба послат у Пиву, у Рудине, гдје су били смјештени премрзли Игманци. У тој болници било је смјештено 100 болесника са 15 чланова персонала. У њој је у почетку радио доктор Гојко Николиш.¹¹⁶

Питање исхране рањеника у болници представљало је велику тешкоћу током читаве зиме 1941/1942. године. Зима је била сњеговита и сваки запрежни саобраћај био је онемогућен. Територија среза је била позната као пасивна и становништво се није могло прехранити на два мјесеца а да се са стране не набавља жито. Поред материјалних издатака у току децембра за војску и рањенике, поставило се питање исхране и избјеглих породица из Босне, Србије и Македоније, које су отуда дошле послје капитулације старе Југославије. Народ је давао и посљедњи литар млијека и посљедњи хљеб рањеницима, и то све на добровољној основи. Када су животне намирнице исцрпене докраја у срезу, народ из свих крајева Црне Горе, а по директиви Главног штаба за Црну Гору и Боку, слао је добровољне прилоге у храни и у одјећи болници у Жабљаку. Тако је штаб Дурмиторског НОП одреда 3. јануара 1942. године обавијестио штаб Никшићког одреда да су обавијештени да је њихов одред сакупио извјесну количину хране за болницу. У истом извјештају обавијештен је штаб да је за болницу потребно платно или чаршави и сапун.¹¹⁷ Штаб Дурмиторског НОП одреда предузимао је све мјере да са стране добавља храну, и то путем куповине или размјене појединих артикала за жито. Тако је 900 кг дувана — добављеног из фочанског среза средином јануара — дато на располагање НОФ-у, који је тај дуван размјењивао у Санџаку за жито.¹¹⁸

На захтјев штаба Дурмиторског НОП одреда, Главни штаб је послао болници средином јануара неколико чаршава, јастука, навлака за јастуке, ћебади и нешто веша за рањенике.¹¹⁹

¹¹⁵ АИИ, бр. 1873/IV 5г-21 (42).

¹¹⁶ Архив ЦК СКЈ — Врховни штаб бр. 2490/III 4—2.

¹¹⁷ АИИ, бр. 1228/IV 5г-1.

¹¹⁸ АИИ, бр. 1557/IV г—5.

¹¹⁹ Исто.

Петнаестог јануара штаб Дурмиторског НОП одреда обавијестио је штаб Романијског НОП одреда о смјештају болнице у Жабљаку са приличним бројем рањеника из Црне Горе, Србије и Босне. Тражи да им пошаље нешто животних намирница за болницу. „Обавијештени смо да бисте нам могли послати 100 кг или више шећера и још неких потреба за рањенике“.¹²⁰ Истог дана обавијештен је и Врховни штаб о приликама у срезу: „И најсиромашнији су се исцрпили у давању хране војсци при пролазу за Санџак и повратку из истог и болници која је смјештена овдје“,¹²¹ па се Врховном штабу говори о потреби набавке животних намирница за болницу и избјеглице.

Жито се добављало већином из Санџака, тако да је од средине децембра 1941. па до средине јануара 1942. године из Санџака добављено 12 квинтала жита.¹²² Како је почетком јануара 1942. године ослобођен Колашин и на тај начин се повезала слободна територија Колашина са срезом шавничким, обавијештен је Комски НОП одред 15. јануара да пошаљу за болницу гаса, шећера, соли и чаја. „Ово у количинама што можете више, нарочито за болницу и рањенике.“¹²³

Сви штабови одреда којима се обратио штаб Дурмиторског одреда излазили су у сусрет болници и слали јој намирнице у границама својих могућности.

По наређењу ПК за Црну Гору, Боку и Санџак од 17. јануара 1942. године,¹²⁴ народноослободилачки одбори, односно њихове секције, НО фондови, организовали су прикупљање добровољних прилога у натури и новцу, као и уписивање зајмова такође у натури и новцу. Организована је куповина жита у Санџаку, Албанији и другим крајевима, све за потребе народноослободилачке борбе.

Штаб Дурмиторског НОП одреда овластио је Милорада Карацића и Милутина Божовића да у име штаба могу куповати намирнице у Санџаку.¹²⁵ Схватајући потребе болнице и народа у Жабљаку, пљевалска чета је 18. јануара послала у Жабљак 1.000 кг жита, а штаб Црногорско-санџачког одреда послао је за болницу истог дана 600 кг јечма, 80 кг каришита и 580 кг зоби.¹²⁶ Затим нешто шећера, гаса и других намирница за болницу. Нарочито је била велика помоћ у животним намирницама од Главног штаба за Црну Гору и Боку. Од 1. до 31. јануара 1942. године примљено је у магацин НОО у Жабљаку од Главног штаба: 213

¹²⁰ АИИ, бр. 1559/IV 5г-8.

¹²¹ АИИ, бр. 1547/IV 1ц-1.

¹²² АИИ бр. 603/III 3—6.

¹²³ АИИ, бр. 1558/IV 5г-7.

¹²⁴ Архив ЦК СКЈ, бр. 14669/III 5—5.

¹²⁵ АВИИ (ДО), к. 1674, рег. бр. 6 ф. 5. Овлашћени су издавали признанице на купљене ствари које је исплаћивао штаб одреда.

¹²⁶ АИИ, бр. 1565/IV 5—10. Каришик је смјеша јечма, пшенице и ражи.

кг кромпира, 15 комада јаја, 319 кг брашна, 14 кошуља, 18 кг кајмака, 51,50 кг сувог меса, 6 литара ракије, 3 кошуље, 18 кг дувана, 55,50 кг бијелог брашна, 17,80 купуса, 189 кг пшенице, 6,70 кг сира, 1.174 кг масла, 7,20 кг соли, 41 кг пасуља и 11 кг меда.¹²⁷ У истом временском размаку издато је из магацина Народног одбора за болницу: 377,95 кг меса, 46,20 кг јечма, 427 кг кромпира, 49,60 кг купуса, 31,50 кг соли, 9,25 кг масти, 7 комада јаја, 49,10 кг кајмака, 5 литара ракије, 27,60 кг дувана, 33 кг ајвара, 18 пари опанака, 20 пари чарапа, 18,50 кг лоја, 33 кг бијелог брашна, 13,80 кг сира, 29 кг шећера, 7,90 кг масла, 41 кг ораха, 8,70 кг меда, 45,50 кг пшеничног брашна и 1677 кг хљеба.¹²⁸

Од краја јануара штаб Дурмиторског одреда организовао је куповину животних намирница у Санцаку, Фочи и свим оним мјестима у којима се могло нешто купити. Штабу је новац слао Врховни и Главни штаб. Помоћ је болници долазила у намирницама и од Врховног штаба, као со, гас, суве шљиве и друге намирнице.¹²⁹

Средином фебруара Народноослободилачки одбор из Челебића (Санцак) додијелио је 10 метара жита болници у Жабљаку.

Падом Колашина у четничке руке 23. фебруара 1942. године¹³⁰ поставило се питање одбране шавничког среза. Штаб Дурмиторског НОП одреда одмах је извршио мобилизацију свих снага на територији среза. О паду Колашина и о четничкој навали од Колашина и Липова према Вратлу штаб је 25. фебруара 1942. године обавијестио Врховни штаб, указујући му на мали број снага за одбрану среза. Истог дана формирана је команда сињавинског сектора при штабу Дурмиторског НОП одреда.¹³¹ За команданта сектора постављен је Бранко Перовић,¹³² а за његовог замјеника Батрић Жугић.¹³³ Тако је успостављен фронт на Сињавини под врло тешким временским приликама. На тај начин је осујећен план четника за брзо продирање у правцу Мораче, Мојковца и Шавника. О опасности срезу шавничком од Колашина извијестио је 25. фебруара 1942. године делегат Врховног штаба Моша Пијаде, који се тих дана налазио на Жабљаку, лично врховног команданта НОВ и ПОЈ друга Тита: „Ако не буду задржани, могли би прекосјутра (26. II) бити ту.“¹³⁴

Врховни командант НОП и ДВ Југославије наредио је 28. фебруара Главном штабу да предузме све мјере за обезбјеђење

¹²⁷ АИИ, бр. 763/VI 3—1 (42).

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ АВИИ (ДО), к. 1674 рег. бр. 14 ф. 5.

¹³⁰ Љубо Анђелић, н. д., стр. 228.

¹³¹ АИИ, бр. 1886/IV у—9.

¹³² Данас пуковник у ЈНА.

¹³³ Рањен на Сињавини 19. марта 1942. године и послје три дана подлегао ранама у болници у Жабљаку.

¹³⁴ Зборник, т. II, к. 2, бр. 210, стр. 445.

шавничког среза. „Напомињемо вам да је шавнички срез за нас од велике важности. Тамо нам је најављена помоћ у људству и наоружању.¹³⁵ Зато морате предузети све да се та база сачува.“¹³⁶ Истога дана Врховни штаб је наредио штабу Дурмиторског НОП одреда да предузме све мјере за обезбјеђење Жабљака. „Не треба вам говорити о важности Жабљака за нас. Жабљак морате држати по сваку цијену.“¹³⁷ Одбрана среза шавничког била је неопходна из више разлога. То је био једини слободни срез у Црној Гори у коме је већ у зачетку ликвидирана пета колана и гдје је неколико мјесеци функционисала народна власт; затим, стратегијски положај среза за НОБ био је велики. На тој територији очекивала се помоћ, у наоружању од Совјетског Савеза. Тада је у Жабљаку било преко 60 тешких рањеника. Због тога су се већ 26. фебруара 1942. године на Сињавини, у снијегу преко 3 метра, нашле и јединице Дурмиторског НОП одреда. Двадесет осмог фебруара јединице сињавинског сектора сукобиле су се са четницима у Горњем Липову и том приликом им нанијеле велике губитке. Борбе су вођене током марта, априла и маја 1942. године, за које вријеме су партизани на овом сектору имали приличан број рањених. Питање збрињавања рањеника на овом дијелу фронта било је врло тешко. У првом реду стога што су бојишта била удаљена од насеља. Број љекара био је недовољан; у почетку их сектор није ни имао. По наређењу штаба Дурмиторског одреда, 5. марта је за сектор формирано једно санитарско одјељење које је бројало 40 болничара и носилаца рањеника.¹³⁸ Рањеници са Сињавине евакуисани су у болницу у Жабљаку и то преко Гомила и Његовуђе или преко Крње Јеле у Боан. У Боан је још прије отварања фронта на Сињавини била мала амбуланта за потребе околног становништва, која је крајем фебруара примила болницу Комског НОП одреда из Колашина. У Боану се рањеници нијесу дуго задржавали, већ су евакуисани у Жабљак. Средином марта, по наређењу Главног штаба за Црну Гору и Боку, на сектор је дошао доктор Момир Дамјановић и студент медицине Митар Пилетић, као и извјестан број способних болничарки из Комског одреда.

Снабдијевање партизанских снага на Сињавини обезбјеђивао је народ среза шавничког. Тада је оформљен посебни одбор при Среском НО одбору који је набављао жито и друге намир-

¹³⁵ Неколико недјеља је Моша Пијаде, којег је Врховни штаб задужио за организацију и пријем совјетских авиона и материјала, чекао са два вода партизана Дурмиторског НОП одреда долазак совјетских авиона. На снијегу преко два метра на Језерском пољу даноноћно су давали заказане сигнале и с тешком муком стално одржавали аеродром. Четрдесет дана чекани су совјетски авиони, али они нијесу долазили. Помоћ није упућена.

¹³⁶ Зборник, т. II, к. 2, бр. д. 214, стр. 453.

¹³⁷ Зборник, т. III, к. 2, бр. г. 104, стр. 219.

¹³⁸ Зборник, т. III, к. 2, бр. д. 130, стр. 278.

нице из Санџака.¹³⁹ Људи, жене и омладина прикупљали су по селима прилоге за војску. По великом снијегу народ је носио на леђима храну и одјећу војсци, а исто тако на носилима и лигурама преносио рањенике у Жабљак.¹⁴⁰

Одлуком штаба Дурмиторског НОП одреда од 5. марта 1942. године успостављена је команда мјеста на Боану, која је организовала преношење рањеника са фронта и достављање хране и муниције на фронт.¹⁴¹

Почетком марта број рањеника у Жабљаку се повећао. Рањеници са Сињавине стизали су у временским размацима од неколико дана због удаљености и великог снијега. Усљед доласка рањеника из Санџака и са Сињавине и удаљености фронта од болнице, формирана је прихватна болница и у селу Његовуђи.¹⁴² Ова болница примала је лакше рањенике из Санџака и оне са Сињавине који су евакуисани преко Гомила. У њој су радиле неколике болничарке са доктором Краусом. Болница је била смјештена у школи. По наређењу референта санитета при Врховном штабу, др Гојка Николиша, који је средином марта посјетио болницу у Жабљаку, расформирана је прихватна болница у Његовуђи усљед недостатка љекара. Сви рањеници из ње, њих 15, пребачени су у Жабљак, а доктор Краус упућен је 22. фебруара у болницу у Рудине, у којој су се лијечили реконвалесценти.¹⁴³ По наређењу референта при Врховном штабу, 19. марта 1942. године у Жабљак је стигао хирург Ђовани Бава и извршио неколико хируршких интервенција, а затим је 23. марта поново враћен у источну Босну, гдје је било концентрисано неколико пар-

¹³⁹ АИИ, бр. 618/III 3—32.

¹⁴⁰ О активности народа среза шавничког током зиме 1941/42. године др Ирина Кнежевић пише: „Никада не смемо заборавити оно што је народ и омладина учинио за болницу и рањенике. Осим чисто интерних послова, као прање веша, завоја, помоћи у кухињи, доношења дрва, страже, људи су увек давали све: покриваче за рањенике, радну снагу за транспорт на лигурама, доношење хране из Санџака, прилози у храни, посећивање наших приредаба. Омладинке и омладинци су на леђима преносили из Снџака пшеницу, јабуке и орахе, јер је зима 1941/42. била таква да коњ није могао проћи. Девојке су доносиле чарапе, цемпере, рукавице. Болничка амбуланта била је отворена за народ читавог краја. Делили су се лекови. Плата је била добровољни прилог, углавном у јајима, скорупу и млеку. Ретко је ко дошао да потражи помоћ од лекара без пуне торбе, чија се садржина изручивала у магацин и била главни извор побољшања хране, која се недељама састојала од сувог меса, тученога жита, односно таране са јечмено-зобено-свонаним хлебом“ (АИИ, бр. 5029/VIII 1д-2, Стенографске биљешке).

¹⁴¹ АИИ, бр. 1639/IV 5а-55 (42).

¹⁴² АИИ, бр. 1606/IV 5е-5 (42).

¹⁴³ АИИ, бр. 1607/IV 1ц-18 (42).

тизанских болница.¹⁴⁴ Неке од ових болница су касније евакуисане преко Жабљака у Пиву. Број рањеника у Жабљаку знатно се повећао у другој половини марта. На дан 23. марта 1942. године у болници је било 100 тешких рањеника. Тада је у болници у Шавнику било 12 рањеника и нешто болесника,¹⁴⁵ а у Боану је било главно прихватилиште рањеника са Сињавине и од Колашина. Тако је крајем марта у овим болницама било 150 рањеника.

Почетком априла број рањеника у Жабљаку се повећао. Рањеници су стизали из Санцака, са Сињавине, Колашина и од Никшића. Тако је у првој половини априла штаб Никшићког одреда упутио у болницу у Жабљак неколико тежих рањеника међу којима је био и Ђуро Чагоровић.¹⁴⁶

По наређењу Врховног штаба упућен је 3. априла доктор Цаковић у Фочу.¹⁴⁷ Тада је у болници радила само докторка Кнежевић и Марија Гајић, која је више била болесна него на дужности. Баш тада се у болници налазио велики број рањеника а мало љекара. По наређењу Врховног штаба, заједно са дијеловима пролетерске бригаде упућен је у другој половини априла на Жабљак доктор Жарко Микић. Ту се задржао неколико дана, а потом је упућен на сињавински сектор заједно са пролетерима. Тих дана је организован курс за омладинско болничко одјељење.¹⁴⁸ На тај начин се повећао број санитетског особља на сињавинском, односно колашинском сектору.

Крајем марта у источној Босни се појавио пјегави тифус од кога је обољело на десетине партизана. Тада је санитетски референт при Врховном штабу издао упутство свим љекарима, болничарима, командантима и политкомесарима партизанске и добровољачке војске, свим народноослободилачким одборима на територији Босне, о сузбијању пјегавца,¹⁴⁹ а на његов предлог Врховни штаб је издао упутство свим јединицама НОП и ДВ Ју-

¹⁴⁴ На том подручју су биле болнице: Централна болница у Фочи при Врховном штабу са око 100 рањеника; управник је био од 9. марта па до њене евакуације априла 1942. године доктор Ђуро Мештеровић. У овој болници су радили др Јулка Панћић, доктор Гавран Капетановић и љекар гарнизона Фоче доктор Жарко Минић. Болница у Горажду, евакуационог карактера, у којој је радио доктор Павле Костин; болница у Чајничу, евакуационог карактера, у којој је радила од 9. марта докторка Фрида Гутман; болница у Металци, исто евакуационог карактера, у којој је радио доктор Борис Андресен; болница у Рудинама са 100 реконвалесцената, чији је управник био доктор Дејан Поповић. Сви наведени љекари радили су према распореду референта санитета при Врховном штабу др Гојка Николића од 9. марта 1942. године. Поред ових болница постојало је још 6 мањих прихватилишта и превијалишта у Трнову, а у Доњем Крушевцу била је заразна болница.

¹⁴⁵ АИИ, бр. 9837/IV 5г-40, ранија фасц. 375.

¹⁴⁶ АВИИ, (ДО), к. 1955, рег. бр. 30, ф. 2.

¹⁴⁷ АИИ, бр. 1854/IV 1ц-19 (42).

¹⁴⁸ Зборник, т. II, к. 3, бр. д. 169, стр. 437.

¹⁴⁹ Зборник, СС, к. 1, бр. д. 11, стр. 20.

гославије о начину борбе против пјегавца.¹⁵⁰ По тим упутствима штаб Дурмиторског одреда предузео је све мјере на територији среза да се не би и на њиховој територији појавио пјегавац. Забрањен је сваки прелаз са стране на територију среза, а поготову у Жабљак гдје се налазила болница. Захваљујући опрезности свих фактора на територији среза, свега су била два случаја обољења од пјегаваца, и то крајем априла 1942. године у Шаранцима.¹⁵¹

Предвиђајући да непријатељ намјерава да почне офанзиву против партизанских снага у источној Босни, Врховни штаб је на вријеме наредио свом референту санитета да направи план евакуације рањеника. Тај план је поднесен Врховном штабу 13 априла 1942. године.¹⁵² Тада је у Фочи било 140 рањеника и болесника. Ту су били сви тешки рањеници и болесници из болнице у Горажду. У Чајничу и Горажду било је 40 сасвим лаких болесника, способних за покрет. Евакуација је извршена плански у потпуном реду. Ови рањеници су у другој половини априла евакуисани у Рудине и Жабљак. У Жабљак су долазили реконвалесценти. У другој половини априла Жабљак је био преплављен рањеницима. О доласку тих рањеника Моша Пијаде извјестио је 25. априла 1942. године врховног команданта Тита: „Болница на Жабљаку пуна. Али те молим за следеће: нека не шаљу на Жабљак толике реконвалесценте јер их немамо куда“.¹⁵³ У Жабљаку је отворена посебна болница, нека врста санаторијума, за реконвалесценте.¹⁵⁴

Почетком маја непријатељ је вршио концентрацију својих снага за офанзиву у Црној Гори, коју је средином маја отпочео од Пљеваља, Колашина, Никшића и Грахова, са намјером да опкољавањем уништи партизанске снаге на платоу кањона Пиве и Таре. Уочавајући ту опасност делегат Врховног штаба Моша Пијаде предузео је све мјере за организовање и смјештај болница у Пиви. Тако је организовао болницу за реконвалесценте и лакше рањенике у селу Црна Гора (планина Пива), затим на Крсцу, Горанску и другим мјестима Пиве.¹⁵⁵ На тој територији крајем маја 1942. године концентрисане су биле све партизанске болнице из Босне, Црне Горе и Санџака.

Болница Никшићког одреда са свим болничким материјалом евакуисана је 13. маја у Пиву. Прво је била смјештена у Миљковцу и Брезнима, а одатле је евакуисана у село Боричје, на планини Пивској, гдје су биле извршене све припреме за смјештај и исхрану.¹⁵⁶ Управник те болнице била је докторка Олга Милошевић.

¹⁵⁰ Исто, бр. 10, стр. 18.

¹⁵¹ Зборник, т. III, к. 3, бр. д. 52, стр. 135.

¹⁵² Зборник, (СС), к. 1, бр. д. 14, стр. 27.

¹⁵³ Зборник, т. II, к. 3, бр. 169, стр. 438.

¹⁵⁴ Исто.

¹⁵⁵ Исто.

¹⁵⁶ Зборник, т. III, к. 3, бр. д. 105, стр. 246

О преносу ових рањеника у једном документу се каже: „Пренос је извршен уредно и организовано. Тако рећи сви сељаци, нарочито мушка и женска омладина, свих села од Брезана до Боричја, са свом радном снагом били су запослени неколика дана и показали су пуно добре воље и самоиницијативе, како у погледу преношења и смјештаја, тако и у погледу добровољних прилога за исхрану рањеника.“¹⁵⁷ У Пиви се тада налазио доктор Боро Божовић који је вршио преглед и размјештај рањеника према тежини рана. По његовом наређењу оспособљено је неколико кућа у Пишчу за смјештај нових рањеника који су стизали у Пиву. Ради лакшег пребацивања нових рањеника организовано је било њихово прихватилиште у школи у Миљковцу. У том прихватилишту радила је једна болничарка која је примала рањенике и отпремала их у болницу у Боричје.¹⁵⁸

Послије евакуације болнице Никшићког одреда сви рањеници са њихове територије евакуисани су преко Шавника у Жабљак. Раније су са те територије у Жабљак слати само тешки рањеници којима је указивана стручна хируршка помоћ. Како болница тада није имала стручног хирурга, то је на захтјев Моше Пијаде од 25. априла поново враћен у Жабљак Ђовани Бава.¹⁵⁹ Тих дана је стигао у болницу доктор Радоје Мијушковић¹⁶⁰ са 12 рањеника из Жупе никшићке. Са њим су дошле и четири болничарке које су распоређене на рад у болници. Доктор Мијушковић се задржао неколико дана у Жабљаку, а почетком маја послат је у село Црну Гору.

Евакуација тешких рањеника из Централне болнице Жабљака почела је 8. маја 1942. године.¹⁶¹ У село Црну Гору, гдје су већ раније биле изграђене баракe за њихов смјештај. Под непосредним руководством Милована Лаушевића образоване су санитетске екипе за пренос рањеника, опремљене санитетским материјалом, носилима и санкама. Те екипе су преносиле рањенике са Сињавине, са моста на Ђурђевића Тари, из Боана и Шавника у Жабљак, а одатле преко Дурмитора у Пиву.

У првој половини маја у Жабљак је стигла болница Бјелопољског одреда са 15 рањеника.¹⁶² Рањеници су долазили са свих страна. Пуниле су се болнице у Шавнику и Боану, а затим је отворено прихватилиште рањеника у Буковици. Баш тих дана болница је била оскудна са љекарима. У Боану је радила докторка Марија Гајић, у Шавнику доктор Радош Вилотијевић, а у

¹⁵⁷ Зборник, т. III, к. 3, бр. д. 119, стр. 271.

¹⁵⁸ Исто.

¹⁵⁹ Зборник, т. II, к. 3, бр. д. 169, стр. 438.

¹⁶⁰ Умро од пјегавог тифуса крајем марта 1943. године.

¹⁶¹ Зборник, т. II, к. 4, бр. д. 36, стр. 85.

¹⁶² Исто, страна 86.

Жабљаку само докторке Ирина Кнежевић и Марија Ломпар.¹⁶³ Рањеници су евакуисани плански, прво тешки а затим лакши, тако да је већ 14. маја било евакуисано из болнице из Жабљака у село Црну Гору 20 тешких рањеника.¹⁶⁴ Та болница била је привремена, боље рећи прихватилиште Централне болнице из Жабљака. Средином маја довршене су биле зграде за смјештај рањеника у Сушици.¹⁶⁵ Тако су рањеници из Жабљака у другој половини маја евакуисани преко села Црне Горе у Сушицу. Средином маја рањеници су стизали стално у Жабљак. Сви лаки рањеници су послуже указане помоћи у болници у Жабљаку настављали пут у Пиву или су пак пуштени кућама,¹⁶⁶ а у болници су задржавани само тешки рањеници, који су евакуисани у Пиву у села Црну Гору и Сушицу. Тринаестог маја 1942. године у Жабљаку је било 80 тешких рањеника.¹⁶⁷

У другој половини маја непријатељ је са јаким снагама наваљивао на шавнички срез од Никшића, Колашина и Пљеваља. Предузете су биле све мјере за одбрану Жабљака и болнице.¹⁶⁸ Непријатељ је бомбардовао Шавник и Буковицу 16. и 19. маја, рачунајући да ће на тај начин уништити партизанске болнице.¹⁶⁹ Сви рањеници из Боана, Шавника и Буковице тада су били евакуисани у Жабљак. Колика је била љубав и брига врховног команданта друга Тита према рањеним и болесним партизанима види се између осталог и по томе што је лично руководио евакуацијом рањеника из Жабљака и са посљедњим рањеником напустио Жабљак 23. маја 1942. године.¹⁷⁰

Услјед велике исцрпености партизанских снага на сињавинском и колашинском сектору и бројне и техничке надмоћности Италијана и четника, партизанске снаге су се почеле повлачити са Сињавине 20 маја, дајући и даље отпор непријатељу. Двадесет и петог маја на Жабљаку је одржано војно савјетовање начел-

¹⁶³ Исто. Заробљени италијански хирург Ђовани Бава побјегао је у ноћи између 7. и 8. маја из Жабљака. Након неколико дана ухваћен је и поново враћен на рад у болницу, а затим је побјегао 27. јуна 1942. године на Трескавици.

¹⁶⁴ Исто, стр. 86.

¹⁶⁵ Зборник, т. II, к. 4, бр. д. 36, стр. 87. У Сушици су биле изграђене 3 бараке за рањенике дужине по 20 метара а ширине по 6 метара. Ту је била једна барака за амбуланту, канцеларију и за становање болничког особља, као и једна барака за магацин и кухињу.

¹⁶⁶ Зборник, т. II, к. 4, бр. 36, стр. 86.

¹⁶⁷ Исто; Перо Крстајић (Дурмиторски народноослободилачки партизански одред, „Историјски записи“, 1961, бр. 1, на страни 31) пише: „У самом Жабљаку средином маја било их је око 400“. Сматрам да ни у ком случају није могло бити толико рањеника у Жабљаку.

¹⁶⁸ Да би се спријечио брзи продор непријатеља са јаком моторизацијом, порушен је мост на Ђурђевић Тари, у дужини од 50 метара, 8. маја 1942. године, и пут од Крнова до Шавника.

¹⁶⁹ Зборник, т. II, к. 4, бр. г. 51 и 66, стр. 117 и 149.

¹⁷⁰ Зборник, т. II, к. 4, бр. д. 75, стр. 168.

ника Врховног штаба, начелника Главног штаба, делегата Врховног штаба и штаба Дурмиторског одреда, на коме је повјерена команда над свим партизанским снагама на територији шавничког среза Штабу дурмиторских трупа за одбрану сектора Пиве са те стране.¹⁷¹ Партизанске снаге су се постепено повлачиле са територије среза шавничког, дајући непријатељу стално отпор путем препада и засједа, што је и била директива Врховног штаба. Непријатељ је подилазио Жабљаку 26. маја 1942. године, када је зграда у којој је била болница запаљена заједно са читавом архивом, само да се не би непријатељ користио њом. Том приликом запаљено је још неколико зграда у Жабљаку.¹⁷² Непријатељ је ушао у Жабљак 26. маја 1942. године, али га је тај улазак скупо коштао. На простору села Питомина и Црног језера истог дана вјешто маскиране партизанске снаге нанијеле су велике губитке четницима — 20 мртвих и много рањених.¹⁷³

Тешки рањеници из села Црне Горе постепено су евакуисани крајем маја у Недајно и Пишче.¹⁷⁴ Тако је Централна партизанска болница из Жабљака евакуисана на сектор Пиве.

Почетком јуна 1942. године на сектору Пиве концентрисане су биле све партизанске болнице из Црне Горе, Санцака и источне Босне. Ту су биле концентрисане сљедеће болнице: болница у Рудинама са 140 рањеника и болесника; Доње Крупево са 12 болесника од пјегавог тифуса; Подмилогора са 42 болесника; Трса са 48 рањеника; Унач са 59 рањеника; Боричје са 140 рањеника; Барин До са 60 реконвалесцената; Горанско са 40 рањеника и болесника и 125 рањеника из Жабљака и Недајну и Пишчу.¹⁷⁵ Сви тешки рањеници су били смјештени, из свих болница сем из Рудина, у Баричју.¹⁷⁶ Тако је на сектору Пиве на дан првог јуна 1942. године било 666 рањеника и болесника.

Из приложене скице може се видјети распоред болница на дан 1. јуна 1942. године у Пиви.¹⁷⁷

Захваљујући оснивању и планском распореду сточних фарми од стране делегата Врховног штаба Моша Пијаде, све болнице и јединице на тога подручју редовно су и на вријеме снабдијеване млијеком и млијечним производима. Тај распоред био је сљедећи:

1. фарма у Кулићима (у близини села Трсе) са 100 музних крава, која је снабдијевала болнице у Недајну и Брезнима си-

¹⁷¹ АИИ, бр. 1670/IV 2у-85.

¹⁷² Исто. Усјед вјетра и због тога што су куће биле од дрвета изгорјела је скоро цијела варош, тако да је непријатељ ушао у опустјели Жабљак.

¹⁷³ Исто.

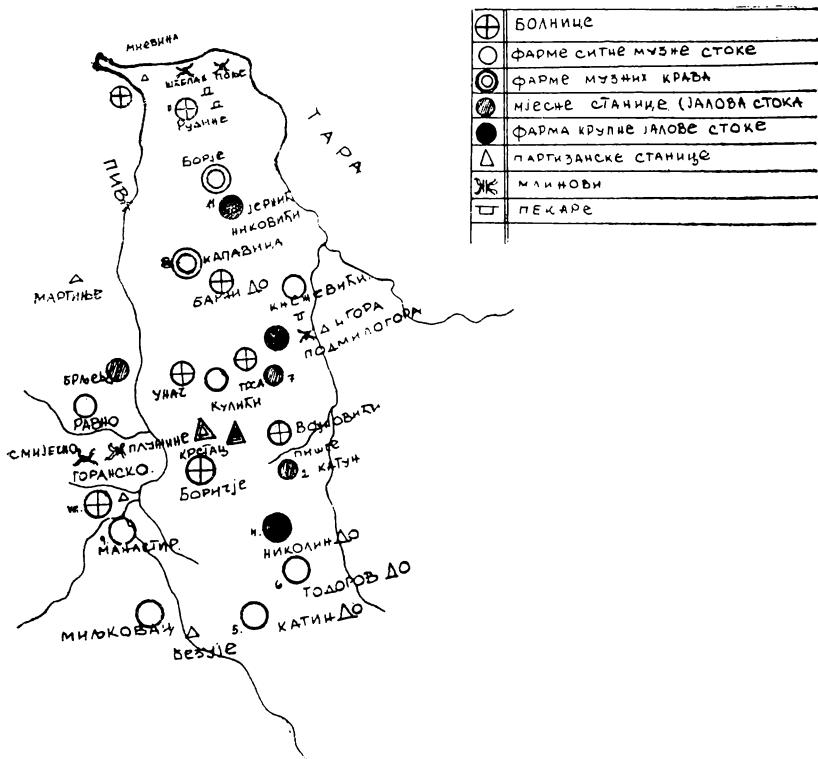
¹⁷⁴ Исто.

¹⁷⁵ Зборник (СС) к. 1, бр. д. 25, страна 47.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ Ова скица налази се у Зборнику, т. II, к. 4, стр. 254.

КАРТА СТОКЕ И СТОЗНИХ ФАРМИ —

ром и кајмаком; 2) фарма у Војиновићима Катур (код Пишча) са 300 музних оваца, 225 јалових коза и 173 јалове овце, која је снабдијевала рањенике млијеком и месом у Боричју и Војиновићима; 3) фарма у Боричју са 275 музних оваца, 190 музних коза, 182 јалове овце и 86 јалових коза, која је снабдијевала болницу у Рудинама млијеком и месом; 4) фарма у Николину долу са 164 јалова говечета; 5) фарма у Катуну долу са 300 јалових оваца, која је снабдијевала месом болницу у Боричју; 6) фарма у Тодоровом долу са 300 музних оваца и 69 музних коза, која је снабдијевала болницу у Боричју млијеком; 7) фарма у Трси са 582 музне овце и 12 музних крава, која је снабдијевала болнице у Трси, Унчу и Подмилогори млијеком; 8) фарма у Капавицама са 74 музне краве, 17 стеоних, 1 биком и 50 телди, која је снабдијевала млијеком и месом болницу у Барином долу; 9) фарма у манастиру Пиви са 120 јалових оваца, која је снабдијевала месом болницу у Горанску; 10) фарма у Кнежевићима са 461 јаловом овцом, која је снабдијевала месом болницу у Барином долу

и Подмилогори. 11) фарма у Јеринићима са 96 јалових говеди; 12) фарма у Брљеву са 189 јалових оваца; 13) фарма на Равном са 87 јалових оваца; 14) фарма у Миљековцу са 532 јалове овце; 15) фарма на Горанску са 176 јалових оваца, 4 музаре краве, 40 музних оваца код болнице на Горанску; 16) фарма у селу Црној Гори са 80 јалових оваца и 4 јунета, која је снабдијевала фронт месом; 17) фарма на Недајну са 31 јаловом овцом; 18) фарма на Крцу са 25 музних коза и 19) фарма на Рудинама са 127 јалових оваца која је снабдијевала месом болницу на Рудинама.¹⁷⁸ У свим тим сточним фармама било је на дан 1. јуна 1942. године 6.586 грла стоке.¹⁷⁹

Све ове фарме биле су под управом Главне интендантуре Врховног штаба, а имале су и ужу управу коју су сачињавали инжењер агрономије Драго Јауковић и ветеринар Јашо Романо.¹⁸⁰

Услед све јачег надирања непријатељских снага на подручје Пиве, као и одлуке Врховног штаба о стварању нове слободне територије у западној Босни, извршена је припрема евакуације рањеника из Пиве. Они су подијељени по бригадама и у другој половини јуна сви су евакуисани у западну Босну. Тако је Централна партизанска болница из Жабљака ушла у састав пролетерских партизанских болница.

Болница у Жабљаку, од оснивања па до њене евакуације у другој половини маја 1942. године у Пиву, била је једина болница на ослобођеној територији која је имала карактер сталне партизанске болнице, док су све остале, па чак и друга централна болница у Фочи, већином биле привремене, јер су се селиле више пута, тако да су више личиле на прихватилишта него на сталне болнице. Од среске, односно одредске болнице, болница у Жабљаку прерасла је у Централну партизанску болницу, кроз коју је прошло 536 рањеника и болесника, већином тешких, из Србије, источне Босне, Санџака и Црне Горе, што није био случај ни с једном другом партизанском болницом у току 1941. и 1942. године у Југославији.

RESUMÉ DE L' ARTICLE J. R. BOJOVIĆ »L' HÔPITAL' PARTISAN A ŽABLJAK«

En même temps avec la formation des détachements partisans on formait des hôpitaux partisans. La question de formation de l' hôpital partisan dans l' arrondissement de Šavnik n' était pas si actuelle comme dans les autres arrondissements parce que cet arrondissement se trouvait sur le territoire libre et avait quatre méde-

¹⁷⁸ Зборник, т. II, к. 4, страна 247 и 248.

¹⁷⁹ У овај број сам унио 1.428 јагњаци и 97 јаради, а одузео 11 грла говеда — з. б. т. II, к. 4, стр. 252.

¹⁸⁰ Зборник, т. II, к. 4, стр. 253.

cins qui ont pris part au mouvement de libération tout de suite après le soulèvement.

L' hôpital partisan à Žabljak était fondé le 26 novembre 1941. comme un hôpital militaire de l' arrondissement. Cet hôpital était au début d' une capacité modeste très avec très peu de matériaux sanitaires. Peu après sa formation l' hôpital a recueilli des grièvement blessés de tout le territoire de Sandjak devenant presque l' hôpital principal sur le territoire libre. Son importance devenait encore plus grande parce qu' à ce moment le gros des forces partisans se trouvait sur le territoire de Sandjak. Il a joué un rôle spécialement considérable dans le traitement des partisans blessés pendant les combats de Pljevlja le 1 décembre 1941. mais sa capacité ne lui permettait pas d' accueillir tous les grièvement blessés.

Grâce au soin de l' Etat major général pour le Monténégro, les Bouches de Kotor et Sandjak et à l' aide de la population il avait peu après sa formation assez de nourritures. Au début de décembre 1941. il avait aussi assez de médecins et à la fin de ce mois le matériaux sanitaire est arrivé de Rudo.

Comme les conditions matérielles et celles du cadre étaient si favorables l' hôpital en question est devenu à la fin du décembre 1941. l' hôpital central partisan pour rester tel jusqu' à son évacuation pour la Bosnie au mois de mai 1942. Ayant une telle fonction il prêtait secours à presque tous les hôpitaux partisans non seulement du Monténégro mais aussi à ceux de Serbie et Bosnie. Il réunissait les grièvement blessés du territoire libre sur la frontière de trois pays, le Monténégro, la Serbie et la Bosnie, jusqu' à la fondation d' un autre hôpital central à Foča, le 3 septembre 1942.

Avec la retraite des forces partisans vers Bosnie on a évacué aussi les hôpitaux. L' évacuation des grièvement blessés de l' hôpital de Žabljak est terminée le 23 mai 1942. L' évacuation était en partie dirigée par Tito. L' hôpital de Žabljak était évacué pour le secteur de Piva où presque tous les hôpitaux de Monténégro, Bosnie et Sandjak étaient évacués.